

АЛЕКСАНДРА Р. ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

О АКЦЕНАТСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СРПСКИХ ГОВОРА У БНАТСКОЈ КЛИСУРИ (ДИВИЧ)

САЖЕТАК. На основу теренских истраживања обављених на територији Банатске (Дунавске) клисуре у Румунији, у месту Дивич, прикупљен је материјал који је послужио за анализу прозодијских карактеристика говора Дивича. У овом раду биће приказане акценатске карактеристике – инвентар и дистрибуција прозодема у поменутом говору. Такође, биће утврђен однос према суседним, описаним говорима. Резултати истраживања показују да је једна од најизразитијих карактеристика овог говора староштокавски тип акцентуације, тј. новији троакценатски систем изведен из староштокавског двоакценатског инвентара.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски говори у Румунији; Румунски Банат; прозодија; акценатски систем.

1. Увод. Насеље Дивич налази се на југозападу Румуније у подручју Банатске клисуре, на левој обали Дунава, у подножју планинског венца Локве. Село административно припада општини Пожежена у Караш-Северинској жупанији (Бугарски, Степанов, 2008, стр. 16).

¹ aleksandraloncar@gmail.com

Рад је примљен 4. априла 2018, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. јуна 2018.

Поред запаженог смањивања броја становника, Срби и данас у Дивичу чине већину. Према последњем попису из 2002. године село Дивич имало је 342 становника. Национални састав на појединим пописима био је следећи: 1910 године: Срби 90,2%, Румуни 9,6%, остали 1%; 1992. године: Срби 90,1%, Румуни 8,1%, остали 1,8%; 2002. године: Срби 86,5%, Румуни 11,4%, остали 2%².

Овај рад, који се бави прозодијским одликама говора Срба у Дивичу, настао је као резултат теренских истраживања обављених у периоду од 31. маја до 3. јуна 2017. године, спроведених у још два села Банатске клисуре: Белобрешки и Старој Молдави.³

Говор Дивича, као и суседне Белобрешке и Старе Молдаве припада групи клисурских говора, које П. Ивић сврстава у смедеревско-вршачки дијалекат (Ивић, 1999, стр. 331), а који одликује комбинација старије акцентуације и шумадијско-војвођанске замене јата, екавске са доста икавизама (Ивић, 1999, стр. 328). М. Томић, међутим, све клисурске говоре, осим говора Свиничана, подводи под косовско-ресавски дијалекат, при чему говор Белобрешке сврстава у тзв. праве клисурске говоре, које одликује постојање само силазних акцената (Томић, 1987, стр. 311–312). М. Окука говоре српских насеља у Банатској клисури (на румунској страни дуж Дунава југоисточно од Беле Цркве) сврстава, такође, у косовско-ресавске (Окука, 2008, стр. 199). Акценатских радова о Дивичу до сада није било, а акценатским приликама у суседном говору Белобрешке бави се и једним делом рад Софије Милорадовић: *И ракију и њем сас медом*, објављен 2007. године, где се истиче да је једна од најизразитијих особина овога говора „староштокавски тип акцентуације, тј. новији троакценатски систем изведен из старосрпског двоакценатског инвентара“ (2007, стр. 574). Имајући све горенаведено у виду, циљ овога рада јесте потпунији опис инвентара и дистрибуције прозодема у говору места Дивич, при чему ће се утврдити и однос овога говора према другим на овај начин описаним говорима.

2. У раду ће бити презентован прозодијски материјал разврстан на основу судбине акцената у следећим позицијама:

² Још само у три насеља у Румунији постоји овако висок проценат српског становништва од преко 80%: Белобрешка, Краљевац и Радимна (Степанов, 2014, стр. 26).

³ Овом приликом захваљујемо информаторима из Белобрешке: Живки Миленковић, Божици Марковић и Веселини Стевановић, чијом смо предусретљивошћу успели да снимимо 220 минута материјала.

- 1) краткосилазни акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими) (2.1.);
- 2) краткосилазни акценат у медијалној позицији (2.2.);
- 3) дугсилазни акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими) (2.3.);
- 4) дугсилазни акценат у медијалној позицији иза краткоће (2.4.);
- 5) краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими) (2.5.);
- 6) краткосилазни акценат акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине (2.6.);
- 7) дугсилазни акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими) (2.7.);
- 8) дугсилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине (2.8.).

Посебно ће бити разматране појаве као што су: скраћивање дугосилазних акцената у крајњем отвореном слогу (3.0, 4.0), кановачко дужење (5.0), дужење у емфази (6.0) и акценат сложеница (7.0).

2.1. Судбина краткосилазног акцента иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими)

2.1.1. Тип *сесџра*

Померањем краткосилазног акцента са отворене ултима на неакцентовану краткоћу у већини примера у овом говору извршено је метатаксичко преношење и добијен је краткосилазни акценат: *вџда, вџдом, дџца, дџдро, дџшла, дџшли, зџмља, јџдно, мџла, мџја, нџа, џшла, сџло, сџџра, слџда*.

Поред наведених акценатских реализација у истој позицији у неколицини примера забележен је дугоузлазни акценат (*Бџли смо чџџри сџџре. Она је дџшла*), о чему ће се шире говорити у т. 5.0.

2.1.2. Тип *човџк*

Померањем краткосилазног акцента са последњег затвореног слога на претходну неакцентовану краткоћу најчешће је добијен краткосилазни акценат. Метатаксичко преношење забележено је у примерима: *жџвоџ, јџџук, јџсам, нџвац, дџџац, џџлим, џџнук, фруџџџук, чџвек*. Као и у примерима са отвореном ултимом, у овој

*гесѣи, ѿкојни, румунски, румунско, чейврѣи.*⁹

2.5. Судбина краткосилазног акцента иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)

2.5.1. Тип *гѣиѣ*

Померањем краткосилазног акцента са отворене ултима на неакцентовану дужину добија се дугоузлазни акценат, што потврђују примери: *гѣше, млѣко, ѿлаѣино.*¹⁰

Међутим, у великом броју примера, под утицајем румунског језика јавља се и промена дугоузлазног у дугосилазни акценат, што спада у одлику која је обична и честа у говорима који су изложени румунском језику (Ивић, 1990, стр. 191–192). Наводимо примере у реченичном контексту:

Донѣси нѣко јаје. Ѹзми чашу вина. У цркву сам дѣла. Носѣла сам гѣше. Кроз негѣљу гана се гѣше крсѣи. Кум гѣје ѿдсле ѿдгне. Бѣло шѣа дѣде. Мѣи дрѣа од сѣрѣца. Њѣ је шѣшко. Ѹвече ладно је од Дунава. Пѣрка ѿма једној сѣна. Сѣрѣшно је, нѣје гѣдро. Ди се рѣди гѣше. Да нѣсу ѣне дѣле. Бацају ѣни сѣми. Бѣшѣа је каг ѿдемо на ѿдље. Имам машину. Жарѣга се ѿрави ѿ рѣду.

Место дугоузлазног акцента може се често чути и дугосилазни акценат (никад обрнуто) и у говору Галипољских Срба. Овај изговор није уопштен ни код једног говорног представника, те је промена скорашња. Ова појава позната је из приличног броја наших говора, па тако и „ерском“ у југоисточном Банату (Ивић, 1957, стр. 32). Тамо дугосилазни акценат долази наместо створеног дугоузлазног и употребљава се свуда паралелно с њим (Ивић, 1957, стр. 33). Узроци промене леже у чињеници да се јавља око румунске границе, „обично у селима где има становништва румунског порекла, и продире напореда са низом румунских особина у синтакси“ (Ивић, 1957, стр. 33). „Очигледно је на разликовање силазних и узлазних акцената разорно деловала фонетика румунског језика који познаје само једну интонацију“ (Ивић, 1957, стр. 33). Узрок ово појаве лежи, као и у случају говора Галипољских Срба,

⁹ У говору Галипољских Срба Ивић бележи сличне примере (Ивић 1957, стр. 26). На стабилност дугосилазног акцента у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће указано је и у вези са говорима источне Шумадије (Бошњаковић, 2008, стр. 79–82).

¹⁰ Уп. са примерима наведеним у говору Галипољских Срба, који сведоче о повлачењу кратких силазних акцената са ултима, које вреди и за отворен и за затворен слог на претходно дуги неакцентовани слог (Ивић 1957, стр. 27).

у тесној симбиози са несловенским живљем „који не зна за разлику између силазне и узлазне интонације“ (Ивић, 1957, стр. 33).

2.5.2. Тип *nārḍg*

Померањем краткосилазног акцента са затворене ултима на неакцентовану дужну добијен је дугоузлазни акценат, што потврђују примери: *vāroш, zāйвор, nāрог, rāзрег, ручак, урок*.

Нема засведочених примера за старо место акцента.

2.6. Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

2.6.1. Тип *īyīāли*

Краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине у већини примера чува се у медијалној позицији:

āvlijа, dōlnйцу, vāldје, vārḍши, kōmшijја, kōmшijје, kрznйцу, лeнijја, Māчeвић, мeнђуше, īlāсijдви, īdйно, rāзрeдa, свijњaмa, смōлнijца, сijвāрijмa, ћeркāмa, чāршāвe;

īāсijлa, ijрāлa, gāvāo, gāvijлa, gḍḥijijе, gḍжijли, mēsijлo, kāzāли, kārāли, kḥijāју, kḥijijлa, kḥijijли, kḥijijо, mōrāлa, mōrāли, īlāijijлa, ijрijчāo, rāgdijлa, rāgdijли, свijрāју, слjжijли, сijрeмāлa, сijрeмāли, срegdijо, сijшijли, ijрāжijо, ijрāжijлo, ijḥжijо, чḥvāју, чḥvāли, шeijāли;

gvānāeс, māлkijце, ḍvḍeкa, шijнāкa.

Једини пример у коме је забележен пренесени акценат је: *асijāли*.

2.7. Судбина дугосилазног акцента иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)

2.7.1. Тип *vḥčē*

Иако је у суседним местима, Белобрешки и Молдави у извесном броју примера уочен процес померања дугосилазног акцента на отвореној ултими иза дуге пенултима: *сeче, oгсeчу, oгсeче, ijрeдe, ijорāсijе* ипак доминирају примери са старијим стањем (Лончар Раичевић, Цветковић-Теофиловић, 2018) у говору Дивича забележени су једино примери са старим местом акцента:

āри (i. мн.), врāijā (i. мн.), врсijē (i. jg.), gānā (i. мн.), gēčā (i. мн.), gḥшā (i. мн.), овāцā (i. мн.), īdйē (i. jg.), ijḥij (i. мн.), сāijij (i. мн.), свijњē (i. jg.), слijā (i. мн.), сijрjкā (i. мн.)

вр̄ӣш̄ӣӣ (3. л. јг. њрез.), *вр̄ш̄е̄* (3. л. јг. њрез.), *в̄уч̄е̄* (3. л. јг.), *ж̄ӣв̄ӣ* (3. л. јг. њрез.), *ж̄м̄ур̄ӣ* (3. л. јг.), *д̄а̄ј̄е̄* (3. јг. њрез.), *к̄а̄з̄д̄* (њерф.), *к̄р̄а̄д̄ӯ* (3. л. мн.), *м̄р̄з̄ӣ* (3. л. мн. њрез.), *с̄е̄ч̄е̄* (3. л. јг. њрез.), *с̄в̄уч̄е̄* (3. л. јг. њрез.), *с̄ӣр̄е̄м̄о̄* (њерф.), *ӯк̄р̄а̄д̄ӯ* (3. л. мн. њрез.).

2.7.2. Тип *в̄уч̄е̄ш̄*

У затвореном слогу иза дуге пенултима такође су забележени само примери са непренесеним акцентом: *др̄а̄н̄д̄м̄*, *ӣд̄ӣд̄м̄*, *с̄н̄а̄ӣд̄м̄*; *вр̄ш̄е̄ш̄*, *кр̄ш̄ӣш̄*, *од̄ӯч̄е̄ш̄*.

2.8. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

2.8.1. Тип *вр̄ш̄е̄мо̄*

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине забележен је у примерима: *вр̄ш̄ӣмо̄*, *с̄е̄ч̄е̄мо̄*, *с̄ӣӣд̄ӣмо̄*; *ј̄а̄в̄ља̄ње̄*.

3.0. Скраћивање дугосилазних акцената

У овом говору запажена су и скраћивања дугосилазних акцената у краткосилазни која се врше у отвореном крајњем слогу којем претходи преакцентатска дужина (у 3. л. презента и генитиву множине): *с̄е̄чӯ*, *њр̄е̄де̄*; *вр̄а̄ӣа̄* (ген. мн.), од *ӣд̄ӣе̄* (ген. мн.) и сл.¹¹

4.0. Експираторни акценат

Као и у суседним местима у Дунавској клисури, у којима је такође уочено скраћивање акцената, и овде се може претпоставити постојање експираторног акцента: *к̄а̄жем̄*, *се̄ кр̄с̄ӣӣ*, *к̄ӯӣӣ*, *се̄ кӯӣа̄*, *се̄ ӣӣӣа̄*, *с̄ӣр̄е̄ма̄ се̄*, *се̄ ӯд̄ала̄*; *др̄е̄ӣ*, *ӣл̄ас̄*, *д̄а̄н̄*, *д̄е̄ӣе̄*, *м̄а̄р̄ва̄*, *ӣӯӣӣ*.

Овај закључак, изведен на основу слушне перцепције, представља посебно питање које захтева детаљну акустичку проверу.¹²

5.0. Кановачко дужење

У говору Дивича забележени су типични, репрезентативни примери кановачког дужења, у којима се јавља дугоузлазни акценат при повлачењу краткосилазног акцента са крајњег слога

¹¹ Исту појаву региструје и П. Ивић у говору Галипољских Срба (1957, стр. 33–34).

¹² Слична запажања у вези са експираторним акцентом у говору Белобрешке износи и С. Милорадовић (2007, стр. 575). Експираторни акценат бележи и Ж. Бошњаковић у говору источне Шумадије, често као резултат скраћивања дугих акцената (2008, стр. 100–101).

на претходно кратак слог: *Били смо чешири сесџре. Плаиши деди да кџи момка. После су дџили у Молгаву. Прџило је чешрџс дсам џдгина. Пдсле се сџдџи јасџук.*

У суседној Белобрешки, С. Милорадовић бележи пример *кџжув*, уз констатацију да нема репрезентативних примера тзв. кановачког акцента: *сесџра, јџзик*, односно: *џџила, дџила* (Милорадовић, 2007, стр. 574).

Говорећи о појави кановачког дужења, П. Ивић показује да на тлу смедеревско-вршачког дијалекта (ако се изузме исељенички говор Галипољских Срба) постоје два кановачка ареала: шумадијски и банатски. Тако „на банатској страни у југозападним говорима (Ковин и околина), а такође и на крајњем југоистоку (Банатска клисура, уз коју иде и Калуђерова на југословенској страни границе) изговара се *вџда*, а у средини, дуж вертикале Вршац–Бела Црква, господари кановачки акценат (*вџда*) (Ивић, 1999, стр. 341).

Шири истраживања кановачке акцентуације у клисурским говорима можда би могла да дају одговор на питање о настанку двају кановачких ареала: шумадијског и банатског, које поставља П. Ивић (1999, стр. 341) или бар да укажу на то у којој мери је кановачка акцентуација захватила ове говоре.¹³

6.0. Емфатична промена квантитета у говору Дивича обухвата случајеве измене квантитета, али не и места акцената.¹⁴

Сџд **џма** нџка фрџза.

Ми кџжемо **џмбар**.

Ми смо **Срџби**. Срџби из Дивџча. **Ўзмеду Срџбе**.

Ўшли смо у Срџју, пџно смо **џшли**.

Ўмамо и кџма.

7.0. Акценат сложеница

Неке сложенице у говору Дивичу могу имати два акцената:

¹³ Свакако треба имати на уму да је појава кановачког дужења, међутим, много чешћа у Румунском Банату (Бошњаковић–Вареника, 2008, стр. 230). Дужење акцената се јавља и у другим српским пресељеничким говорима: у Мађарској, у Дески (Ракић, 1998, стр. 23–24) и Батањи (Ракић, 1997, стр. 90), у којима су кратки узлазни акценти у доста случајева прешли у полудуги узлазни акценат.

¹⁴ Слични примери забележени су у говорима источне Шумадије (Бошњаковић, 2008, стр. 95–96).

*нѧјмѧњу, нѧјрођенѧје, нѧјсѧарѧју нѧворођенче, ѧарѧунѧчаг,
свѧкојѧке, цѧнѧимѧшар.*¹⁵

8.0. Закључне напомене

Акценатске карактеристике говора Срба месту Дивич у Банатској клисури у Румунији указују на велику сличност овог говора са говорима у југоисточном крају Баната око Вршца и Беле Цркве, у којима се развио „један нарочит говор, релативно архаичан, али са многим знацима мешавине, и то скорашње, непревреле мешавине“ (Ивић, 1949–1950, стр. 141).

Одлике тога говора, дакле, јесу: углавном ресавска акцентуација, уз многе особености и одступања, као и претежно војвођанска замена јата, која овом приликом није била предмет нашег разматрања.

У говору Дивича уочено је старо место силазних акцената, при чему се кратки силазни акценти повлаче са ултима: *вѧда, жѧна, гѧшла; гѧнас, жѧвош, јѧсѧук.*

Нарочиту стабилност показује дугосилазни акценат у финалном отвореном и затвореном слогу, као у примерима: *ѧрѧ, ѧудѧ, зовѧ; колѧч, ѧањѧр, шешиѧр.*

Примери типа: *ѧгсѧчу, ѧреге*, које смо забележили у суседној Белообрешки, нису типични за Дивич, па можемо са сигурношћу закључити да се у овом говору боље чува старо стање: *ѧрѧ* (г. мн.), *врѧшѧ* (г. мн.), *врсиѧ* (г. јд.), *гѧнѧ* (г. мн.).

Процес скраћивања дугосилазних акцената иза дугог слога захватио је и ове говоре (*мрзѧ, сѧчу*), као и говор Галипољских Срба.

Особеност говора Дивича јесте и појава кановачког дужења (*јѧсѧук, мѧмка, сѧсѧра, гѧшла*), што овај говор, упркос ранијим запажањима, повезује, а не раздваја, са говорима око Вршца и Беле Цркве.

Одлика говора Дивича, као, уосталом, и других говора у несловенском окружењу, јесте појава силазних наместо узлазних акцената (*гѧше, ѧдне; дѧла*), што је само једна од одлика која указује на започет процес анализације у овим говорима, односно, „скраћивање“ инвентара прозодема ликвидацијом фонолошког тона.

Анализа прозодијских одлика говора Дивича показала је, с једне стране, да овај говор поседује типичне одлике косовско-ресав-

¹⁵ Миле Томић наводи такође примере сложеница у говору Радимца са два акцентована слога: *мошѧрдицикли, ошѧреножуш, ошѧренозелен* (Томић, 1987, стр. 323).

ске акцентуације, а с друге, да су истовремено у њему започети процеси разградње овог система, чему доприноси специфична ситуација у којој се овај говор налази као српски говор у несловенском окружењу. У поређењу са суседним говором Белобрешке, у овом месту се доследније чува старија акцентуација. Даља истраживања говора Банатске клисуре морају бити усмерена и на испитивање постојања експираторног акцента, као још једног од показатеља аналитичких појава које су захватиле клисурске говоре у целини.

- ЛИТЕРАТУРА Бошњаковић, Ж., Вареника, С. (2008). Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија). *Зборник Мајице српске за славистику*, 74, 219–230.
- Бошњаковић, Ж. (2008). Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, LV, 1–322.
- Бугарски, С., Степанов, Љ. (2008). *Историјски и културни сјоменици Срба у Румунском Банату*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Ивић, П. (1949–1950). О говорима Баната. *Јужнословенски филолој*, XVIII (1–4), 141–156.
- Ивић, П. (1957). О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник*, XII, 1–520.
- Ивић, П. (1990). *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: БИГЗ.
- Ивић, П. (1999). Српски дијалекти и њихова класификација (II). *Зборник Мајице српске за филолојску и лингвистику*, XLII, 303–354.
- Лончар Раичевић, А. (2018) *О акцентским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури* (Стара Молдава), Октоих, 2018 (у штампани).
- Лончар Раичевић, А., Цветковић-Теодоровић, И. (2018). *О акцентским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури* (Белобрешка), Искодишта, Темишвар – Ниш, 2018 (у штампани).
- Милорадовић, С. (2007). И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија), *Probleme de filologie slavă*, XV, 573–580.
- Окука, М. (2008). *Srpski dijalekti*. Zagreb: [SKD Prosvjeta].
- Степанов, Љ. (2006). *Поздрав из Дунавске клисуре*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Степанов, Љ., Степанов, В. (2014). *Српски дијалекти у Банату о Србима у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Томић, М. (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 311–474.

Rakić, S. (1997). Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje. *Studia Slavica Hungarica*, 42, 89–98.

Rakić, S. (1998). O govoru Deske. *Studia Slavica Hungarica*, 43, 23–38.

ALEKSANDRA R. LONČAR RAIČEVIĆ

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

ABOUT THE ACCENTUAL CHARACTERISTICS OF THE VARIETY OF SERBIAN
USED IN THE DANUBE GORGE (DIVIČ)

Based on the field research carried out on the territory of the Danube Gorge in Romania, in the village of Divič, we have collected the material which was used in the analysis of the prosodic characteristics of the given variety. The paper presents the accentual system, including the inventory and the distribution of the prosodemes. One of the most prominent features of this variety is the Old-Shtokavian type of accentuation, i.e. the new system of three accents derived from the Old-Shtokavian inventory with two accents.

KEYWORDS: Serbian speech in Romania; Romanian Banat; prosody; accents.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).